

ЯТАГАНИ З КОЛЕКЦІЇ НМІУ

Значну частину української музейної спадщини становлять пам'ятки з металу, що репрезентують особливий вид історичних джерел. І здебільшого цей безцінний матеріал вимагає термінової консервації та реставрації [2, 230].

Протягом 2013–2015 рр. до відділу наукової реставрації та консервації НМІУ надійшли цінні історичні пам'ятки, що зберігаються у фондовій групі «Зброя та спорядження» НМІУ. Це три турецькі ятагани XIX ст. (інв. №№ 3–18, 3–21 та 3–25), відібрані під час щорічного профілактичного огляду стану збереження предметів.

В інвентарну книгу зброї ці ятагани записані в 1948 р. як «реєвакуйовані з Уфи», тобто походять з довоєнної колекції музею. Стан їх збереження на той час був незадовільним: «рукояті пошкоджені, розломи, втрати накладок, оздоблення».

Реставраційний процес – це комплексне дослідження, розчищення, стабілізування, зміцнення і консервування предметів. Реставрація може бути технічна (профілактичне очищення) і наукова. Остання передбачає заходи, пов'язані з дослідженням, реставруванням і атрибутуванням пам'яток історії та культури, і розглядається як процес поетапної роботи над твором, що вимагає залучення точних наук, розробки нових реставраційних методологій, проведення наукового і мистецтвознавчого аналізу. Метою реставрації є збереження автентичності пам'ятки і одержання нової інформації про неї [2; 3].

Ятагани є клинковою колючо-ріжуче-рублячою холодною зброєю з довгим однолезовим клинком, що має подвійний вигин. Особливістю клинка є те, що лезо розташоване на його ввігнутий стороні. Рукоять без хрестовини і гарди має специфічні розширення (вушка) у верхній частині, які фіксують кисть руки [1, 134].

Яничари становили небезпеку для турків, які проживали у містах, де розміщувалися яничарські гарнізони. Тому в XVIII ст. яничарам заборонили виходити із оди (арсеналу) зі зброєю. Під час виходу у місто їм дозволяли брати тільки ніж та топірець. З часом ножі ставали більшими і довшими і перетворилися на те, що ми знаємо як ятаган, носіння якого було привілеєм яничар [4].

يا محمد قیل شفاعت امتنكر محمد اغا
توكلت علي خالقي عبده محمد اغا
O, Mughamed! Vchini zastupnicтво! Це твій вірний, Мегмед Ага!
Най вручуся я моему Творцеві! Його раб Мегмед Ага

Рис. 1

Масово виготовляти ятагани у Туреччині почали з другої половини XVIII ст., про що свідчать дати, зазначені у написах на клинках: найбільш рання – 1761–1762 рр., наступні – 1781 та 1786–1825 рр. Певно, що поширення ятаганів пов'язано з тим, що з кінця XVIII ст. до початку XIX ст. відбувалися яничарські заколоти, і яничарам в мирний час потрібна була ефективніша зброя, ніж кинджал та пістолет: гвинтівку та шаблю вони повинні були здавати в арсенал. Вірогідно, ятаган став дозволеною зброєю. Про те, що ятаган був особистою зброєю свідчить те,

що в написах на клинках поряд з іменем майстра є ім'я власника. Це може свідчити про те, що зброя виготовлена на замовлення [1; 4; 6].

Усі досліджувані нами ятагани схожі між собою формою, декором та станом збереженості. Вага клинка з рукояттю в середньому становить 686–744 г, довжина – 40,5–60 см. Багатий декор, обкладені сріблом піхви, інкрустація коралами та гранатами, художня скань дають змогу припустити, що ці екземпляри походять з Балкан, імовірно, з Боснії або Герцеговини [1, 134].

Всі три клинки виготовлені зі сталі, вони чудово збереглися і їхня реставрація полягала лише у видаленні нашарувань бруду з поверхні. Один клинок не має написів та клейм. Інші прикрашені клеймами, але одне з клейм було збито у процесі побутування.

Рис. 2.

Рис. 3.

На третьому ятагані (3–18) арабською в'яззю виконані написи (рис. 1): «О, Мугаммаде! Вчини заступництво! Це твій вірний Мегмед Ага! Най вручуся я моему творцеві! Його раб Мегмед Ага» та «Зробив Осман Алемдар. Власник Мегмед Ага. О, Мугаммаде! Надай заступництво! Він є твоїм вірним, Мегмед. Потрібно (мати) ножа в руках, а у серці – хвалу Аллагові. Рік 1222» (переклад провід. наук. співробіт. НММХ, канд. іст. наук О.І. Галенка). У мусульманському літочисленні 1222 рік хіджри відповідає 10 березня 1807 р. – 26 лютого 1808 р. Тому виготовлення цього ятагана можна датувати першим десятиріччям XIX ст. Ім'я зброяра – Осман, а Алемдар – це прізвисько, що означає «прапорносець», і може вказувати на яничарського офіцера, який служив у супроводі командувача (аги) яничарського корпусу. Ага – почесний титул яничарських офіцерів. Отже, цілком ймовірно, що ятаган був виготовлений яничарським зброярем і належав яничарському офіцерові.

Піхви всіх ятаганів виготовлені з деревини з обкладинкою зі срібла, місцями із золоченням. Найявність різноманітних технік – карбування, скань, зернь, золотіння – дає змогу припустити, що досліджені зразки виготовлені, швидше за все, як нагородні. Срібло, яким обкладені піхви, за два століття вкрилося темним шаром продуктів корозії, які були очищені. Подальший комплекс консерваційних заходів сприяв збереженню краси цих старовинних речей.

Дерев'яна основа піхов ятаганів (3–18, 3–25) була зламана і деякі її фрагменти були втрачені. У першому випадку ці втрати закривалися декоративними металевими накладками, тому було прийнято рішення залишити дерев'яну основу без втручання. У другому випадку одна з металевих накладок була втрачена, тому дерев'яне устя піхов було відреставроване. Втрачені фрагменти доповнювали деталями зі шпону, фіксували на дублюючу основу з капрону за допомогою столярного ПВА, мастикували, вирівнювали поверхню абразивом та тонували акварельними фарбами. Металеву накладку, що залишилася, закріпили на усті піхов (рис. 2, 3).

Рис. 4.

Рис. 5.

Особливістю усіх ятаганів є рукояті з характерними вушками. У одного з ятаганів (3–21) рукоять виготовлена зі слонової кістки, у двох інших – з ікла моржа (імпортувалася з Російської імперії), про що свідчить характерний візерунок на поверхні. Кістка рукоятей зберіглася непогано, лише руків'я ятагана (3–18) мало втрати, тріщини та сколи (рис. 4). Доповнення втрачених фрагментів кістки проводили шляхом виготовлення деталей з матеріалу, що імітує кістку. Модель виготовляли зі скульптурного знежиреного пластиліну, з якої знімали форму з Gumosil WW. Силіконову форму обробляли розподільвачем форм ПС–150. Остаточний варіант виготовляли методом лиття з двокомпонентної епоксидної смоли ЄД 128 за моделлю. Тонування проводили шляхом введення у пластифікатор мінеральних пігментів. Отвердіння тривало впродовж 24 годин. Остаточну корекцію форми здійснювали за допомогою абразивних матеріалів та бормашини з різними насадками. Фінальне тонування проводили за допомогою акрилових та акварельних фарб. Деталі з епоксидної смоли консервували 1% спиртовим розчином ПВБ (рис. 5).

Крім того, всі три рукояті були розхитані. Це, мабуть, і спричинило розломи. Зауважимо, що ятаган (3–21) реставрували повторно. У процесі попередньої реставрації були виготовлені декоративні срібні деталі за втраченими аналогами. Відновлені деталі кріпилися до кістки за допомогою 20% спиртового розчину ПВБ. З часом з'єднання стало крихким і накладки відпали. Тому потрібно було водночас укріпити рукояті ятаганів і зафіксувати дрібні металеві деталі. Спираючись на досвід реставрації перського кинджалу (3–4) та старовинні техніки східних зброярів, таке укріплення було здійснено за допомогою воско-каніфольної мастики з додаванням частки дрібного піску. Така фіксація дуже міцна, але її легко видалити розчинниками піненового ряду [5, 253] (рис. 6, 7).

Рис. 6.

Рис. 7.

Завершуючи огляд відреставрованих предметів, можна сказати, що у процесі реставрації, який поєднав вивчення експонатів та проведення відповідних досліджень, було відновлено історичні пам'ятки, що є яскравими зразками холодної зброї часів Османської імперії. Те, що вони побутували саме у цей період, було підтверджено перекладом написів на клинку одного з них та аналізом декору всіх трьох експонатів.

Джерела та література

1. *Аствацатурян Э.* Турецкое оружие в собрании Государственного Исторического музея. Санкт-Петербург, 2002.
2. *Мінжулін О.* Реставрація творів з металу: підр. для студ. вищих худ. навч. закладів. Київ, 1998.
3. *Минжулин А.* Введение в реставрацию металла: уч.-метод. пос. Київ, 1994.
4. **Наследие янычар (холодное оружие).** [Електроний ресурс] – Режим доступу: http://www.pro-kop.ru/articles/book_str_15_2.php. – Дата звернення: 05.11.2015. – Назва з екрана.
5. *Никитин М.* Химия в реставрации: справ. изд. Санкт-Петербург, 2002.
6. **Оружие Турции с XVII по XVIII века.** [Електроний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruslanka.ru/hist/turk/yatagan.php>. – Дата звернення: 15.10.2015. – Назва з екрана.